

נקודה.

גיליון מס' 305 / מרחשון תשס"ח / אוקטובר 2007

מצביעים ברגליים

מערכת המשפט הישראלית קורסת תחת העומס. רבים ממתנים שנים להכרעת דינם, ולא אחת חשים שהצדק לא נעשה ואפילו לא נראה. על רקע זה הופכים את אט בתי הדין לממונות לאלטרנטיבה מבוקשת; ההליכים שם הרבה יותר פשוטים, שקופים ומהירים, ותחושתם של רבים היא שהצדק נעשה. האם אנחנו חוזים בתחילתו של תהליך שבו הצדק באמת יוצא לאור והמשפט העברי הולך ותופס את מקומו של המשפט "הישראלי"?

גדעון דוקוב

שהדבר נובע בחלקו מהנושאים הכואבים שבהם הם עוסקים – ענייני גירושין ועגינות, ואחת הבעיות היא שבקרב הציבור כל אותם דברים לא טובים שמייחסים לבית הדין הרבני, מקושרים מיידית גם לבתי הדין לענייני ממונות, כי חושבים שזו מערכת אחת. "אנשים לא יודעים להבחין בין הנושאים; מבחינתם יש בתי דין ויש דיינים, והדברים הם היינו הך, ואין ספק שזה מרחיק אנשים מלגשת לבית הדין שלנו", מסכים גם הרב סיני לוי, מנהל בית הדין של מכון ארץ חמדה. "הדברים הגיעו עד לכך שמישהו אפילו שאל אותי בשלב מסוים מדוע אנחנו קוראים לדיינים שלנו דיינים, והציע שנקרא להם בשם אחר, כי השם דיינים מרתיע אנשים".

פקק תנועה

כדי לנסות להבין במה בתי הדין לממונות כן עוסקים, צריך להקדים כמה עובדות: "כידוע, יש כיום פקק תנועה ענק בבתי המשפט", אומר רכניץ. "ההערכות מדברות על כחצי מיליון תיקים אזרחיים בשנה, ועוד כחצי מיליון תיקים פליליים שאמורים להיות נידונים בבתי המשפט בארץ, וזו כמות עצומה. כתוצאה מכך, בית המשפט עצמו מנסה להפנות כמה שיותר אנשים לבוררות או לגישור על מנת לנסות לשחרר את העומס, ופנייה ישירה לבוררות היא דבר מאוד מקובל בעולם העסקים, בגלל הסחבת בבתי המשפט".

עדו רכניץ: "כל הדיונים בתקשורת בנושא מסורבות גט ועגונות מתייחסים לבתי הדין הרבניים, ולא לבתי הדין לממונות שאינם עוסקים בנושא זה"

נתון נוסף שחשוב לדעת הוא שעל פי החוק יכול כל אדם או גוף שהוסכם על ידי שני הצדדים לשמש כבורר. בתחילת ההליך חותמים הצדדים על שטר בוררות, וכך החלטת הבורר מקבלת תוקף חוקי, וניתן לאכוף את יישומה בכל דרך חוקית, כולל באמצעות ההוצאה לפועל. במרחב זה של הבוררות פועלים בתי הדין לענייני ממונות. הם מקבלים פניות טלפוניות, שבעקבותיהן יש להגיש תביעה בכתב. התביעה מועברת לצד הנתבע, ובמידה שהוא מסכים שבית הדין ישמש כבורר, הוא מעביר כתב הגנה והצדדים חותמים על שטר בוררות, שכאמור יש לו גם תוקף משפטי. לאחר קבלת כתב ההגנה הצדדים מוזמנים לדיון בבית הדין, ושם נקבעים דיונים נוספים או התייעצות עם מומחים, הכל לפי הצורך.

בקיץ שעבר ערך הרב יואב שטרנברג ממכון "ארץ חמדה" סקר בנושא פנייה לדין תורה בנושאים הקשורים לדיני ממונות. הסקר אמנם לא נערך בצורה מקצועית, אך כלל כמות נכבדה של אנשים מחלקים שונים בציבור הדתי לאומי, ואחת הנקודות המעניינות שעלו מהסקר הייתה בסעיף שבו ניתנה אפשרות לכתיבת הערות בצורה חופשית. בין היתר נכתבו שם גם הדברים הבאים: "כואבת לי מאוד בעיית מסורבות הגט והאטימות שלעתים מגלה מערכת בתי הדין הרבניים לעניין". דברים דומים נכתבו בהערה אחרת: "כיום, עם כל הכבוד לתורה, הייתי ממליץ למישהו ללכת לבית משפט רגיל כדיני אישות. הטיפול החובבני והבלתי מקצועי בידינו אישית לא מותיר רושם שהרבנות מסוגלת לטפל גם בידינו ממון". עיון בהערות נוספות נותן לא פעם תחושה שבציבור הנסקרים קיים חוסר הבחנה בין בתי הדין לענייני אישות לבין בתי הדין לענייני ממונות. "אכן, יש בקרב הציבור מבוכה או בלבול בין המושגים בתי דין לענייני ממונות ובתי דין רבניים", מאשר הרב רצון ערוסי, רבה הראשי של קרית אונו ומי שעוסק כבר שנים רבות בנושא של בתי הדין לממונות. הרב ערוסי מאשש את דבריו באמצעות סיפור: "בזמנו, לפני כעשרים שנה, כשהתחלתי עם המהלך של הקמת בתי הדין לממונות, פניתי אל הרב משה צבי נריה זצ"ל וביקשתי ממנו שיתמוך ביוזמה הזו. בתגובה אמר לי הרב נריה: על הראשונים אנו מצטערים ואתה בא להוסיף עליהם? תלינו ציפיות רבות בבתי הדין הרבניים, ואחרי שאלה לא הפכו לאבן שואבת, בלשון המעטה, אתה בא ומציע הקמת בתי דין נוספים?".

דוגמאות אלה מחייבות להקדים ולהסביר במה לא מדובר כשעוסקים בבתי הדין לממונות. "כל הדיונים בתקשורת בנושא מסורבות גט ועגונות מתייחסים לבתי הדין הרבניים, ולא לבתי הדין לממונות שאינם עוסקים בנושא זה", אומר עדו רכניץ, מנכ"ל איגוד בתי הדין לענייני ממונות "גזית". "חשוב לדעת שמדובר בשני תחומים נפרדים, שמטופלים על ידי גופים שונים לגמרי שאין ביניהם שום קשר. נושאי האישות, גירושין וכדומה, מטופלים על ידי מערכת ששייכת למדינה. היא גם זו שהוסמכה מבחינה חוקית לפסוק בנושאים הללו. לעומת זאת, בתי הדין לענייני ממונות הם גופים פרטיים, שעובדים מתוקף חוק הבוררות", מבהיר רכניץ. אם לנסח את הדברים בשפת בית המדרש: בתי הדין הרבניים שייכים ל"אבן העזר", ובתי הדין לענייני ממונות שייכים ל"חושן משפט", ולא קרב זה אל זה.

חוסר ההבחנה בין שני התחומים הללו הוא אחד מהמכשולים העומדים בפני המעוניינים לעודד ולהגביר את הפנייה לבתי הדין לענייני ממונות. הרב ערוסי מודע לבעיה זו: "לצערנו, המציאות כיום היא שלבתי הדין הרבניים יש שם מאוד לא טוב, אם כי יש לציין

"בארץ קיימים כיום עשרות רבות של בתי דין מכל המגזרים והסוגים, כשהמכנה המשותף שלהם הוא שאין להם שום מכנה משותף", אומר רכניץ ומסביר: "לא קיימת הגדרה למושג בית דין, ובעצם כל אחד יכול לפתוח לעצמו בית דין. זה יוצר מצב שכדאי למי שחושב לפנות לבית דין לברר פרטים חשובים לפני שהוא בוחר לאן לגשת: מי הם הדיינים, מה הכשרתם, ומהם סדרי הדין". אגב, רכניץ עצמו רואה את הדברים בעין חיובית: "המצב שבו אין בתחום הזה שום פיקוח ורגולציה מאפשר לציבור לבחון בעצמו מה הוא רוצה ומה טוב לו, ובעצם להצביע ברגליים".

אם נתייחס בצורה פרטנית יותר למצב בציבור הדתי לאומי, ניתן לדבר על שני שלבים מרכזיים בהקמת בתי הדין לענייני ממונות. השלב הראשון הוא המהלך שנעשה לפני 15-20 שנה, אז הוקמו בתי דין במועצות הדתיות, בעיקר ביישובי יש"ע, וכן בתי הדין של הרב רצון ערוסי בקרית אונו ושל הרב יעקב אריאל ברמת גן. השלב השני, החדש יחסית, הוא ניסיון לעשות צעד נוסף קדימה, ולעבור ממערכת של בית דין קהילתי, שבנוי בעיקר על אמון אישי, למערכת של בתי דין מקצועיים יותר.

עדו רכניץ: "בשונה מבתי המשפט, שבהם יש חשיבות רבה לפרוצדורות ונטל ההוכחה מוטל על התובע, בבית הדין תפקיד בירור האמת מוטל על פי ההלכה על בתי הדין, וזה מצמצם את האחריות של הצדדים להגן על עצמם ולשכור עורך דין"

מי שמובילים את הכיוון הזה הם שני ארגונים – ארץ חמדה וגזית. "לאור התאוצה שנושא הבוררות קיבל בתקופה האחרונה, כולל מאנשים כמו נשיא בית המשפט העליון לשעבר אהרן ברק, סברתי שבתי דין שיפעלו על פי ההלכה הם רעיון שהגיע זמנו, ושאפשר לקדם אותו במדינת ישראל בכלל, ובציבור של הציונות הדתית בפרט. לכן הסכמתי לשתף פעולה עם הרבנים של ארץ חמדה, כדי לנסות להקים בית דין לממונות שיתאים לצרכים של הציבור הציוני דתי מחד גיסא, ולצרכים המשפטיים והכלכליים של אנשי עסקים מודרניים מאידך גיסא", אומר עו"ד פרופ' דב פרימר, מחברי ההנהלה הציבורית של בית הדין של מכון ארץ חמדה.

לדברי פרימר, בבית הדין של ארץ חמדה הושקעו הרבה מאמצים, מחשבה, ואף לא מעט כסף, כדי לבנות מוסד מכובד ורציני שימשוך אליו גם את אנשי העסקים הרציניים ביותר. עדות קטנה לדברים הללו ניתן לראות בחוברת מפורטת של התקנות ודרכי ההתנהלות של בית הדין, כמו גם במבנה של בית הדין בירושלים, שנראה מרשים יותר ממבנה בית המשפט המחוזי בעיר.

ארגון גזית הוקם על ידי הרב ד"ר משה בארי לפני שנתיים, כשמטרתו להקים רשת בתי דין לענייני ממונות לקהילות דתיות לאומיות ברחבי המדינה. "כרגע חברים ברשת הזו 13 בתי דין, ממעלות ועד שדרות, מבית שאן ועד פתח תקוה, כשהפנייה אלינו נעשית דרך מוקד ארצי", מפרט רכניץ. יש לציין שקיים שיתוף פעולה הדוק בין גזית לבין ארץ חמדה בתחומים רבים, דבר שאף בא לידי ביטוי בכך שפניות שמגיעות לגזית מירושלים ומתל אביב מופנות לבית הדין של ארץ חמדה.

מבחינת היקף הפעילות של בתי הדין בציבור הדתי לאומי, ההערכות הן שמדובר במאות פניות בשנה, בלי לכלול מקרים של פנייה בלתי רשמית לדין תורה אצל רב מקומי, שנעשית ללא חתימה על שטר בוררות, וממילא ללא תוקף משפטי ברור.

הרב טוב רק לברכות

פנייה לדין תורה בסכסוכים שונים בין אנשים היא תופעה מוכרת יחסית, הממומשת בעיקר בציבור החרדי. אלא שגם בתי הדין הללו סובלים מבעייתיות מסוימת. "לפני מספר שנים ייצגתי בארץ משקיע חרדי ידוע מאוד מארצות הברית, שניהל משא ומתן בנושא עסקי עם קבלן חרדי, שגם הוא דמות מוכרת מאוד", מספר פרימר. "ניהלנו משא ומתן, ולאחר שסיימנו את השלב הראשון, ביקשו נציגי הקבלן הפסקה על מנת לגשת לרב מסוים כדי לבקש את ברכתו ואת הסכמתו לשלב זה. התופעה חזרה על עצמה שוב ושוב במהלך הדיונים הארוכים, כשבכל פעם שבה סיימנו עוד שלב, הם ביקשו ללכת לאותו רב. כשהתקרבו לסיום ההסכם, הצעתי שנכתוב סעיף בוררות, שבמקרה שבעתיד יהיה סכסוך בין שני הצדדים, הם יפנו לרב שנתן להם את ברכתו בסיומו של כל שלב, אבל הם לא הסכימו לכך בשום פנים ואופן. שאלתי אותם: 'הרי הלכתם אליו לבקש ברכה בכל שלב?', והם ענו לי: 'בשביל לקבל ברכות הוא רב מצוין, אבל אנחנו לא מוכנים ללכת אליו לדין תורה בשום פנים ואופן'. ניסיתי להציע להם שנכתוב בהסכם 'כל בית דין תורני אחר', ובתגובה פנה אליי אחד הלוקחות ואמר: 'אין ביני לבין דין תורה שום דבר. אני מוכן לקבל מרבנים ברכות, אבל אני לא מוכן להתדיין בפני רבנים'. ואני אומר לך ששני הצדדים, כמו גם הרב שאליו פנה הקבלן, הם אנשים ידועים ומפורסמים שכולם מכירים". לדברי פרימר, מעורכי הדין המוכרים בתחומי, לקוח זה אינו היחיד שיש בלבו חשש גדול מהליכה לדין תורה: "זה לא רק הניסיון שלי, זה גם הניסיון של הרבה מהקולגות שלי שעוסקים בתחום העסקי עם לקוחות שהם בעלי הון".

הבעיות שעליהן מדברים עורכי הדין השונים קשורות בעיקר לתחושה שרוב בתי הדין מתנהלים בצורה לא מקצועית, ללא כללים וללא סדרי דין מוגדרים באשר לדרך שבה יתנהל הדיון ויועברו החומרים לצדדים השונים. בנוסף, יש טענות על מקרים של שמיעת צד אחד שלא במעמד הצד השני; על שיחות שמתנהלות מחוץ לכותלי בית הדין ומשפיעות על מהלך הדיון; על חוסר היכרות עם המציאות בשטח; וגם על פסקי דין לא מנומקים, שלעתים מעלים תהיות לגבי הסברה שהובילה לפסיקה.

ההתמודדות עם המקצועיות של בתי הדין היא אחת הנקודות המרכזיות. "התחושה הייתה שיש רצון לבתי דין מקצועיים יותר", טוען רכניץ, "לכן הקמנו בגזית ועדת היגוי שבראשה עומד הרב אליעזר שנקולבסקי מבית שמש, שמטרתה להכריע בסוגיות הלכתיות מרכזיות עבור כלל בתי הדין. בנינו גם מערכת בקרה, שבה על כל פסק דין עובר אדם נוסף מחוץ למערכת שעובדת על התיק, כדי לצמצם את האפשרות לטעויות שונות במהלך פסיקת הדין. בנוסף לכך, גם בגזית וגם בארץ חמדה קיבלנו על עצמנו לתת פסק דין מנומק בכל מקרה, כשהיתרון הוא בכך שקיימת שקיפות ומוכנות להיחשף לביקורת". בארץ חמדה יש אפילו אפשרות לערער על פסק הדין.

"הרבה מהמאמץ ההסברתי שלנו מופנה כלפי עורכי דין, מתוך הבנה שכשאדם נקלע לסכסוך הוא פונה בדרך כלל לעורך דין, ולכן דעתם של עורכי הדין על מערכת בתי הדין לממונות מאוד משמעותית", אומר הרב לוי מארץ חמדה. "כך למשל שלחנו את החוברת שהוצאנו בנושא סדרי בית הדין ונהליו למאות עורכי דין, ואנחנו בהחלט

מרגישים שמתחיל להיווצר שינוי ביחס כלפי בתי הדין". בגזית אנחנו מזמינים את עורך הדין לבוא ולצפות בדיון, מספר גם רכניץ. "הנוכחות שלו שם מהווה גם מעין ייעוץ משפטי, אך מדובר בעיקר בחשיפה של קהילת עורכי הדין לבתי הדין שלנו. בינתיים אני יכול לומר שהתוצאות של מהלך זה מוצלחות מאוד, וכל עורך דין שנכנס לדיון יוצא עם שבחים, עד כדי כך שחלקם חזרו לבתי הדין כמתדיינים אחרי שראו שזו מסגרת שנעשה בה משפט צדק".

משפט הארץ

"כל הדין בדיינים נכרים ובערכאות שלהם, אף על פי שהיו דיניהם כדיני ישראל, הרי זה רשע וכאילו חרף וגידף והרים יד בתורת משה רבנו". דברים אלה של הרמב"ם בהלכות סנהדרין, בצירוף העובדה שבתי המשפט של מדינת ישראל נחשבים בעיני רוב הפוסקים כ"ערכאות נכרים", היו לכאורה אמורים לגרום לכך שרוב הציבור שומר המצוות בארץ יפנה במקרה של תביעה בענייני ממונות לבתי הדין, ורק במקרה שבו הצד השני יסרב לשתף פעולה, יקבל התובע "כתב סירוב" מבית הדין, שנותן היתר הלכתי לבצע פנייה לבית המשפט.

"התודעה הציבורית לצד ההלכתי הקיים בפנייה לבתי הדין בהחלט חסרה, אבל אני לא רואה בכך את העניין המרכזי שיגרום לציבור לפנות לבתי הדין", אומר הרב סיני לוי. "לדעתי הנקודה המהותית היא העובדה שזה המשפט שלנו, שזה המשפט היהודי". "ציונות היא לא רק העם, הארץ והביטחון, אלא גם משפט הארץ", מרחיב את הדברים הרב ערוסי. "קיומה של מערכת המשפט היהודית כפי שהייתה בעצם בכל גלויות ישראל, היה חלק מהשמירה על זהות העם היהודי. עכשיו, כשזכינו לריבונות עצמאית, אנחנו חייבים לבוא ולהקים מערכת משפטית כזו כאן בארץ. חשוב לדעת שאם נשכיל להראות את החכמה ואת הצדק שבמשפט העברי, המזיגה בין שני העולמות הללו – משפט התורה והמשפט הכללי – עשויה להועיל דווקא למשפט הכללי. אני מקווה שכל שנתפתח נוכל להישמע ולהיראות בציבור יותר, וזה ייטיב את עתידו של כל העם היושב בציון".

מעבר לצד האידיאליסטי, גם כשינגישים לפרקטיקה נראה שיש עדיפות לפנייה לבתי הדין. המאפיין הבולט ביותר הוא הזמן שעובר מיום הגשת התביעה עד קבלת פסק הדין. בניגוד לסחבת הקיימת בבתי המשפט, בבתי הדין מדובר בתקופה שנמשכת בדרך כלל כשלושה חודשים, ואיננה עולה על חודשים ספורים. גם בצד הכלכלי יש יתרון מסוים לבתי הדין; שכרו של עורך הדין מהווה חלק ניכר מהוצאות המשפט, ובפנייה לבית דין אין הכרח לשכור עורך דין. "בשונה מבתי משפט, שבהם יש חשיבות רבה לפרוצדורות ונטל ההוכחה מוטל על התובע, בבית הדין תפקיד בירור האמת מוטל על פי ההלכה על בתי הדין, וזה מצמצם את האחריות של הצדדים להגן על עצמם", מסביר רכניץ. "מותר להביא עורך דין, אבל בבית דין יש בו הרבה פחות צורך, שכן כל מה שמוטל על האדם הוא לספר את העובדות ולהגיד מה הוא רוצה. את שאר העבודה עושה בית הדין, כולל התייעצות עם מומחים במקרה הצורך". גם האגרות שגובים בתי הדין – כמה מאות שקלים – נמוכות בהרבה מהסכומים המשולמים בשוק הבוררות בארץ, המופעל בעיקר על ידי שופטים בדימוס, והתעריפים שלהם מגיעים למאות דולרים לשעה".

"לצד העובדה שהאמון במערכת המשפט מאוד נמוך היום, אנחנו מציעים מערכת שהיא יעילה ובעיקר הגונה", מסכם את הדברים הרב לוי, ואף מוסיף סיפור קצר: "חבר שלי השכיר דירה בפתח תקוה לשוכרת דתית, תוך שהוא נעזר במתווך שאינו דתי. בזמן כתיבת החוזה אמר להם המתווך שירשמו שבמקרה של סכסוך, בית דין מסוים יהיה

הבורר המוסכם. כששאלו אותו למה, אמר להם: פעם באתי לבית הדין הזה, כשמולי עמד איזה רב עם זקן. אני באתי בלי זקן אבל עם קוקו, ובכל זאת זכיתי בדיון. אז אני יודע שהם ישרים. אם אתם רוצים שבמקרה שיהיה ביניכם סכסוך תפתרו אותו מהר ובִּישרות, תרשמו בחוזה מראש את בית הדין הזה כבורר".

חוזה יפני באמריקה

גם אם נסכים שקיומם של בתי דין רבניים הוא חשוב, הרי שרק לאנשים מעטים יחסית יש סכסוכים משפטיים, ורובנו מקווים שלא נצטרך להגיע לשם. אולם כולנו חותמים מדי פעם על חוזים כאלה ואחרים – החל מחוזה שכירות, דרך חוזה שיפוץ עם קבלנים, ועד חוזה מכירה של רכב או דירה – ובחוזים אלה ניתן להוסיף סעיף בוררות, שבו נקבע המקום שבו ייפתרו סכסוכים עתידיים, כמו בסיפור שהובא לעיל. "לסעיף כזה יש כמובן גם תוקף משפטי מחייב, והדבר מקל על התהליך כששני הצדדים מחויבים מראש למערכת בתי הדין לענייני ממונות, שעל פי החוק הפנייה אליה היא וולונטרית", אומר רכניץ. לצורך זה כתבו במכון "משפטי ארץ" שבעפרה, שבו משמש רכניץ כמנהל מחקר, חוזים הלכתיים ומקצועיים שאותם ניתן להוריד חינם מהאתר שלהם באינטרנט, ואף לערוך בהם שינויים במידת הצורך. "אנשים לא יודעים שבחוזים מסוימים יש בעיות הלכתיות ובעצם אסור לחתום עליהם, כשהבעיה המרכזית היא עניין הריבית, ובמקרים מסוימים גם לא קיים היתר עסקה". יש חוזים מסוימים שמבחינה הלכתית אין להם תוקף, כך שגם אם כתוב בחוזה שאדם חייב משהו, על פי ההלכה הוא יהיה פטור. דוגמה בולטת לכך היא קנסות. על פי ההלכה קנסות מוגדרים כאסמכתא, שייטכן שאין לה תוקף מחייב. במקרה של חוזה כזה בית הדין יתקשה לעזור, אם כי ינסה למצוא פתרון. רכניץ אף מצטט בהקשר זה את דבריו של ד"ר יהושע רוזנצוויג, שהיה יו"ר הדיקטוריון של הבנק הבינלאומי: "זה כמו לבוא עם חוזה יפני לבית משפט אמריקני". "אם אתה מתכוון לפנות למערכת משפטית מסוימת, אתה צריך לחתום על חוזה שמתאים למערכת המשפטית הזו", הוא מסביר.

הרב רצון ערוסי: "ציונות היא לא רק העם,

הארץ והביטחון, אלא גם משפט הארץ.

קיומה של מערכת המשפט היהודית כפי

שהייתה בעצם בכל גלויות ישראל, היה חלק

מהשמירה על זהות העם היהודי. עכשיו,

כשזכינו לריבונות עצמאית, אנחנו חייבים

להקים מערכת משפטית כזו כאן בארץ"

ורכניץ מסכם: "לפעמים בא אליי אדם ואומר לי: הכל טוב ויפה, ואני בעד הליכה לבתי דין רבניים, אבל ברוך ה' אין לי שום סכסוך עם אף אחד, ואני מקווה גם לא להגיע למצב כזה. במקרה כזה אני אומר לו לחתום על חוזה עם סעיף האומר שכל סכסוך עתידי, אם יהיה, ייפתר בבית דין לענייני ממונות. מהלך כזה מסמל לדעתי הבעת אמון במערכת בתי הדין, הצהרת אמונים שכל אחד מאתנו יכול לבצע". ■